

**ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALARNI KAMSITISH,
ULARGA SALBIY MUOMILADA BO'LISHNING OLDINI OLISHGA
QARATILGAN CHORA TADBIRLARNI AMALGA OSHIRISH**

Eshmamatova Sitora Tuyg'un qizi

*Toshkent Texnologiya, menejment va
kommunikatsiya instituti*

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Maxmudova Dilobar Alixodjayevna

*Toshkent Texnologiya, menejment va
kommunikatsiya instituti
talabasi*

Annotatsiya. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga nisbatan salbiy muomala va diskriminatsiyani oldini olish zamonaviy ta'lim siyosatining eng dolzarb masalalaridan biridir. Inson huquqlari, tenglik va inklyuziv ta'lim tamoyillari asosida shakllanayotgan yondashuvlar bunday bolalarning ijtimoiylashuvi, bilim olish jarayonida o'z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun sharoit yaratishni taqozo etadi. Ularni kamsitishning oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar orasida pedagoglar va ota-onalar uchun maxsus treninglar tashkil etish, psixologik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yo'lga qo'yish, ta'lim muassasalarida tolerant muhitni shakllantirish, huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, jamoatchilik ongida nogironligi yoki boshqa xususiyati tufayli farq qiluvchi bolalarga nisbatan ijobiy qarashlarni targ'ib qilish zarur. Bunday yondashuv orqali nafaqat ta'lim muassasalarida, balki jamiyatda ham bag'rikenglik, mehr-oqibat va insoniylik qadriyatlari mustahkamlanadi. Natijada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar teng huquqli, faol va baxtli hayot kechirishlari uchun keng imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

Kalit so'zlar: alohida ta'lim ehtiyojlari, inklyuziv ta'lim, kamsitishning oldini olish, salbiy muomala, pedagogik qo'llab-quvvatlash, tolerant muhit, inson huquqlari, ijtimoiy integratsiya.

Bugungi globallashuv davrida inson huquqlari, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillari barcha sohalarida, xususan, ta'lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga munosabat masalasi dolzarb masalalardan biri sanaladi. Insonning nogironligi, rivojlanishidagi muayyan cheklovlar yoki boshqa xususiyatlari uni jamiyatdan ajratib qo'yishga, kamsitishga, salbiy munosabat bildirishga asos bo'lishi mumkin emas. Aksincha,

bunday bolalarga imkoniyatlar yaratish, ularni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiylashtirish davlat siyosati hamda jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismidir.

Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kamsitishning oldini olish bir qator kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Ular orasida pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, ota-onalarga psixologik yordam ko‘rsatish, jamoatchilik ongida tolerantlikni rivojlantirish, huquqiy asoslarni mustahkamlash, ijtimoiy xizmatlar tizimini kengaytirish kabi yo‘nalishlar alohida o‘rin tutadi. Zero, jamiyatda bag‘rikenglik, mehr-oqibat va teng huquqlilikni qaror toptirish orqali nogironligi yoki boshqa o‘ziga xosligi bo‘lgan farzandlar ham to‘laqonli hayot kechirish imkoniga ega bo‘ladilar.

Alohida ta‘lim ehtiyojlari — bu bolaning rivojlanishi, salomatligi yoki ijtimoiy holati tufayli odatdagi ta‘lim jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi uchun qo‘shimcha yordam va sharoitlarni talab qiladigan vaziyatdir. Ushbu tushuncha qamrovi keng bo‘lib, quyidagi toifalarni o‘z ichiga oladi:

eshitish yoki ko‘rish qobiliyatida nuqsoni bor bolalar;

jismoniy nogironligi mavjud bolalar;

aqliy rivojlanishida orqada qolgan yoki intellektual cheklovlari bo‘lgan bolalar; nutqida muammolari bor bolalar;

ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar (masalan, ota-onasiz qolganlar, kam ta‘minlangan oilalardan chiqqanlar).

Bunday bolalarning o‘z tengdoshlari qatorida sifatli ta‘lim olish huquqi xalqaro huquqiy hujjatlar va milliy qonunchilikda mustahkamlab qo‘yilgan. Shu sababli, ularning ta‘lim jarayonida kamsitilmasligi va salbiy muomalaga duch kelmasligi ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

Kamsitish — bu insonni ma‘lum bir jismoniy, psixologik yoki ijtimoiy xususiyati tufayli teng huquqlilikdan mahrum qilish, unga nisbatan adolatsiz munosabatda bo‘lishdir. Ta‘lim jarayonida bu turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin:

o‘quvchini o‘quv jarayonidan cheklash;

unga tengdoshlaridan farqli munosabatda bo‘lish;

pedagoglarning salbiy yoki loqayd qarashlari;

jamoadagi psixologik bosim, kamsituvchi so‘zlar va hazillar;

o‘quvchining qobiliyat va imkoniyatlarini e‘tiborga olmaslik.[4]

Salbiy muomala esa bolaning sha‘ni va qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi, uni ruhiy jihatdan jarohatlovchi har qanday xatti-harakatni o‘z ichiga oladi. Bu holat nafaqat bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytiradi, balki uning ijtimoiylashuvi, ruhiy barqarorligi va kelajak hayotiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Kamsitishning oldini olishda xalqaro huquqiy asoslar

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga munosabat masalasi xalqaro miqyosda ham keng qamrab olingan. Jumladan:

BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi" (2006) nogironligi bo'lgan shaxslarning teng huquqlarini ta'minlashni belgilaydi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948) har bir insonning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.

Salamanka deklaratsiyasi (1994) inklyuziv ta'lim tamoyillarini ilgari surib, barcha bolalarni birgalikda o'qitish zarurligini e'tirof etadi.

O'zbekistonda ham alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar huquqlarini himoya qilishga oid qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar mavjud. Jumladan:

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi har bir fuqaroga ta'lim olish huquqini kafolatlaydi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020) inklyuziv ta'limni rivojlantirishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi.

2020–2025 yillarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi — alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan dasturiy hujjat.[5]

Ushbu huquqiy asoslar bolalarning ta'lim olishda kamsitilmasligi va ularga salbiy muomala qilinmasligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitishning oldini olish, avvalo, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va yondashuviga bog'liq. Shu bois quyidagi choralar muhimdir:

1. Pedagoglarni maxsus tayyorlash. Inklyuziv ta'lim metodikasi, defektologiya, psixologiya bo'yicha o'qituvchilar malakasini oshirish.

2. Tolerant muhit yaratish. O'qituvchi sinfda bag'rikenglikni targ'ib qilib, barcha o'quvchilarga teng munosabatda bo'lishi.

3. Individual yondashuv. Har bir bolaning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqib ta'lim berish.

4. Qo'shimcha ta'lim resurslari. Maxsus darsliklar, texnik vositalar, qo'llanmalar bilan ta'minlash.

5. Psixologik qo'llab-quvvatlash. Maktab psixologi orqali muntazam maslahatlar va treninglar o'tkazish.[6]

Xulosa qilib aytganda, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish va ularga salbiy munosabatda bo'lishning oldini olish nafaqat ta'lim tizimi, balki butun jamiyatning burchidir. Bunda pedagoglar, ota-onalar, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorlikda ishlashlari zarur. Huquqiy asoslarni mustahkamlash, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish, tolerant muhitni shakllantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash orqali bunday bolalarning teng huquqli, faol va baxtli hayot kechirishlariga keng imkoniyatlar yaratiladi.

Natijada, jamiyatimizda inson qadr-qimmat, mehr-oqibat, bag‘rikenglik kabi yuksak qadriyatlar mustahkamlanadi. Bu esa O‘zbekistonning demokratik taraqqiyot yo‘lida eng muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 48 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adolat, 2020. – 36 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2020–2025 yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 2020. – 22 b.
4. Karimov, N. Inklyuziv ta’lim: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 210 b.
5. Xudoyberdiyeva, M. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 185 b.
6. Rasulova, G. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish istiqbollari. – Toshkent: Nodirabegim, 2022. – 168 b.